

116. 0710

*

DE NIEUWE VLAMINGEN

Fred Louckx (red.)

Jan Vranken (red.)

**BIJ WIJZE VAN INLEIDING:
SOCIOLOGISCHE VARIATIES OP HET MIGRANTENTHEMA**

Jan Vranken & Fred Louckx

A.R. Zolberg vindt, in een bijdrage voor het "zilveren verjaardagsnummer" van de "International Migration Review" (1989), dat de meest stimulerende nieuwere benaderingen van het migratiefenomeen volgende kenmerken vertonen:

- (1) ze zijn historisch, omdat ze met de specificiteiten van tijd en ruimte rekening houden;
- (2) ze zijn veeleer structureel, omdat ze vooral aandacht hebben voor de maatschappelijke krachten die het individuele handelen beperken;
- (3) ze zijn algemeen genomen globaliserend, omdat ze de nationale eenheden zien als interacterende elementen in een internationaal maatschappelijk veld dat van transnationale en internationale economische en politieke processen wordt doordrongen;
- (4) ze zijn algemeen genomen kritisch van aard, omdat ze in meerdere of mindere mate het standpunt onderschrijven dat wetenschap een proces is van demystificatie en rectificatie.

Het is ons opzet niet om de bijdragen in dit nummer te toetsen op hun historisch, structureel, globaliserend en

kritisch karakter. Ook voor Zolberg zijn deze kenmerken namelijk veeleer een programmaverklaring voor de toekomst dan wel criteria voor een beoordeling van de stand van zaken. Toch willen we vanuit zijn overwegingen enkele bedenkingen formuleren.

Dat de toestand inzake migrantenonderzoek erg florissant is de laatste tijd, hoeft geen betoog. Vooral de politieke belangstelling voor de migrantenproblematiek heeft daartoe bijgedragen. Die interesse wordt gaande gehouden door de halfjaarlijkse rapporten van het Koninklijk Commissariaat. Dit alles is ongetwijfeld een goede zaak. Maar die toestand kan ten kwade keren, wanneer de beleidsbelangstelling van het Commissariaat te veel wetenschappelijke energie naar zich toe zuigt. Dan is er geen plaats meer voor wat langademiger en wat diepgravender studies van het fenomeen. Dan dreigen we ten volle terecht te komen in de toestand die in de bijdrage van Marco Martiniello als een "fait accompli" wordt getekend.

"Inderdaad lijkt het dat studies over integratie in zekere zin vergeten om na te denken over de omstandigheden die de termen bepalen van deze 'integratie'. Ze bestuderen niet de mate waarin de verschillende partijen - de migranten en de autochtone samenleving - hun concept 'integratie' en de modaliteiten om deze integratie te verwezenlijken, kunnen kiezen en doordrukken. Er wordt niet geanalyseerd in welke mate de aan gang zijnde 'integratie' de belangen van de ene of de andere partij dient. Er is, in het kort, een schrijnend gebrek aan een benadering in termen van macht en onmacht van de relaties tussen de autochtone samenleving en de migrantengroepen. De gangbare studies over integratie dragen ertoe bij om deze fenomenen van macht en onmacht te verhullen, veeleer dan ze bloot te leggen."

Want in deze valstrik mogen sociologen nooit trappen: als zou maatschappelijke relevantie gelijk zijn aan beleidsrelevantie. Dat is slechts ten dele zo. Want méér maatschappelijke relevantie zit er dikwijls in onderzoeksthema's of in benaderingen die door sommige

beleids mensen wat smalend worden bekeken. Dat onderzoek moet dan noodgedwongen worden aangepakt buiten het grote geldcircuit om. Dat het mogelijk is, bewijst de eerste belangrijke Vlaamse publicatie over migranten. Albert Martens' "25 jaar Wegwerparbeiders" (1973) was lange tijd het enige onderzoek en het meest geciteerde; het is nog altijd een lichtend voorbeeld. Ook bij het op gang brengen van en vorm geven aan dit themanummer heeft Albert Martens een stimulerende rol gespeeld. We durven stellen dat onderzoek in Vlaanderen óók terug naar die oorspronkelijke inspiratie moet, wil het verder aansluiting krijgen bij wat internationaal als innovierend beschouwd wordt.

Over veelzijdigheid en beweeglijkheid.

Laten we nu even stilstaan bij de veelzijdigheid en beweeglijkheid van het (onderzoek over het) migratiefenomeen. Zolberg vermeldt deze karakteristiek wel niet uitdrukkelijk, maar verwijst er toch wel naar, wanneer hij het over de specificiteiten van tijd en ruimte heeft. Zélf willen we die ruimtelijke dimensie vooral zien als een sociale ruimte die gevuld is met sociale posities, van waaruit iedere actor op zijn manier met het fenomeen bezig is.

Die veelzijdigheid en beweeglijkheid komen al tot uitdrukking in de concepten die in het politieke en wetenschappelijke debat gebruikt worden. Het is weliswaar niet zo erg als bij onze Franstalige zuiderburen. Daar dient de semantiek dikwijls als toevluchtsoord voor de politiek. Een veelheid van begrippen - assimilatie, integratie, recht op verschil, kulturele verscheidenheid - leiden er tot een verwarring waarvan de politieke aktie het belangrijkste slachtoffer is. Verlot en Sierens (1989) geven een goed beeld van het doolhof van woorden waarin, ook in het Nederlands, het debat verloren dreigt te lopen. Aan hun beschrijving en analyse kunnen we enkel toevoegen dat de veelheid aan concepten evenzeer uitdrukking is van uiteenlopende perspectieven op deze problematiek.

Deze verscheidenheid aan perspectieven heeft, ten eerste, een historische dimensie. Het valt inderdaad op dat het vocabularium verandert, naargelang de plaats die de migranten innemen in het maatschappelijke veld en in het politieke debat. Zo noemde men de migranten "gastarbeider", tijdens de fase van de tijdelijke arbeidskrachten. Gedurende de discussie over hun politieke en juridische statuut werd naar hen verwezen als "vreemdelingen". De term "migranten" duikt voor het eerst op wanneer de aandacht vooral gaat naar het al dan niet behouden van enige culturele eigenheid. Meest recent, tijdens wat we de fase van de sociaal-economische achterstelling willen noemen, praten en schrijven we over "etnische minderheden".

Maar de begrippen hebben elkaar daarom niet afgelost in de tijd. Het volgende concept heeft telkens een plaats gevonden naast het vorige, zodat een hedendaags discours kan refereren aan één of meerdere van die benamingen. Dat komt omdat de begrippen niet alleen tijdsgebonden zijn, maar ook uiteenlopende maatschappelijke situeringen van het fenomeen aangeven. Hoe men tegen de migratie en de migranten aankijkt tijdens een bepaalde historische periode, is met andere woorden niet écht onder één begrip te vatten. Dat éne begrip is misschien wel het overheersende, niet noodzakelijk het enige. Bij die veelheid van perspectieven spelen niet alleen sociaal-economische factoren een rol, maar ook verwachtingen; inbegrepen die van de wetenschappelijke waarnemer.

Vandaag wordt dus meestal de term "etnische minderheden" gebruikt, alhoewel het begrippenpaar "allochtonen" en "autochtonen" soms ook al uit Nederland overwaait en op een tekst blijft kleven. Dat we migranten definiëren als minderheden heeft in de eerste plaats te maken met hun positie, minder met hun levensomstandigheden die ten dele afgeleiden zijn van deze positie. Beter is het te spreken van posities, want migranten nemen, zoals iedereen, verschillende posities in: een juridische en politieke positie, een sociale positie in strikte zin (de positie binnen een gelaagde samenleving) en een culturele positie. Wanneer we een omvattende analyse willen

maken van wat er met de migrantenbevolking(en) gaande is, moeten we over deze verschillende posities een deskundige aan het woord laten. Daarom wordt dit nummer niet alleen door sociologen gevuld.

We schreven het al: dat een of ander van de begrippen gebruikt wordt, legt de manier bloot waarop iemand vanuit de eigen maatschappelijke positie en doorheen de eigen maatschappelijke bril naar de migranten kijkt. Die perspectieven zijn veelvuldig en bestaan zowel in een "dagelijkse" als in een "wetenschappelijke" vorm. Wetenschappelijke referentiekaders over de migrantenproblematiek vormen een waaier die aan het ene uiteinde "aanpassing" heet en aan het andere "etnisering van klassentegenstellingen". Daartussen liggen leerstukken als: de confrontatie van culturen, de staatsburgerschapbenadering, de etnische groepsvorming, maatschappelijke achterstand, maatschappelijke achterstelling en marginalisering. R. Penninx heeft een aantal daarvan treffend beschreven (1988).

Uit deze opsomming en uit wat eraan vooraf gaat, mag tenminste dit blijken: dat de veelheid van concepten en van theoretische perspectieven een betekenisvolle aanleggenheid is en ook wel een waardevolle. Het gebruiken van het ene of andere woord zegt ons iets over de manier waarop de gebruiker naar een maatschappelijk fenomeen kijkt. Daarom hebben we niet geprobeerd om de terminologie in de verschillende bijdragen te stroomlijnen. De aandachtige lezer kan zelf de herkomst van de verschillende woordenschatten situeren.

Over verscheidenheid en verschillen

Toch willen we, in het tweede deel van deze inleiding, voor elk van de artikels een belangrijk inzicht, een belangrijke klemtoon naar voren halen. Inderdaad hebben de auteurs in dit nummer een aantal stimulerende ideeën opgenomen en uitgewerkt, die in het internationale debat over migranten leven. Zo kunnen we stukken van het hedendaagse wetenschappelijke debat aankaarten, via ci-

taten uit de teksten van de deelnemers aan dit themanummer.

Op het vlak van religieuze overtuigingen en van gedragstradities zouden de migranten van de eerste generatie dikwijls vasthouden aan zaken die in het land van herkomst al lang voorbijgestreefd zijn; dat wordt althans dikwijls verondersteld. Wijewickrema en Les-thaeghe onderzoeken een bijna triviale en dus belangrijke dimensie van deze hypothese: in welke mate "verwesterlijkt" het demografisch gedrag van de niet-Europese mediterrane migrant? Deze vraag kunnen we natuurlijk maar zinnig beantwoorden door ook rekening te houden met de veranderingen die zich in de landen van herkomst hebben voorgedaan. De huwelijksleeftijd van de vrouw, de vruchtbaarheid en de anticonceptie zijn bij migranten in onze landen in vergelijkbare mate veranderd als in de landen van herkomst, blijkt uit hun onderzoek. De huwelijksleeftijd stijgt, de vruchtbaarheid daalt en de anticonceptie neemt toe. Over wat dit naar de toekomst toe betekent, kunnen ze zich niet uitlaten. Dat komt omdat, vermoedelijk, vooral de tweede generatie door dit "West-Europa"-effect zal beïnvloed worden, maar over hen is nog geen informatie beschikbaar. Zodat projecties nog even zullen moeten wachten.

Met betrekking tot die toekomst is uit de bijdrage van Lieven Denolf en Albert Martens over de loopbaanontwikkeling van jonge Turkse, Belgische en Marokkaanse mijnwerkers na de mijnsluiting een opmerkelijke gevolgtrekking te halen. Dat wat intuïtief gevreesd wordt, zou in de toekomst wel eens bewaarheid kunnen worden. Deze vrees is, dat niet in Limburg het toekomstige samenlevingsmodel autochtonen-allochtonen te vinden is, maar in Borgerhout. Anders gesteld, dat Genk veeleer naar Borgerhoutse toestanden toe dreigt te gaan dan dat Borgerhout naar Genkse toestanden toe ontwikkelt. Eens te meer wordt dat soms krampachtig genegeerde inzicht bewaarheid: dat de economische situatie in het algemeen en de concrete arbeidsomstandigheden in het bijzonder doorslaggevend zijn bij het soort van samenlevingsverhoudingen tussen mensen. "Wat wel kan gesteld worden is

dat de economische en sociale erkenning die de Limburgse migranten via de mijnarbeid toegemeten kregen, definitief voorbij is. De kans bestaat dat de concurrentie tussen de verschillende bevolkingsgroepen op de arbeidsmarkt aanleiding zal geven tot nieuwe discriminaties. Als dit gebeurt, dan zal de sociale stratificatie door etnische kenmerken diep gekleurd en gekloofd worden. Een etnische stratificatie zou dan in Limburg, zoals de andere grote steden, doorgang vinden. Betekent de mijnsluiting meteen ook het einde van het vaak als voorbeeld geciteerde Limburgse (integratie)model?"

Over dat andere, meer pessimistische model van samenleven tussen verschillende etnische gemeenschappen wordt in twee bijdragen bericht. Marc Swyngedouw analyseert de Antwerpse verkiezingsuitslagen die aan de basis liggen van de huidige commotie en dus onrechtstreeks ook van dit themanummer. Hij vraagt zich af of burgemeester Cools van Antwerpen wel gelijk heeft wanneer hij de opkomst van het Vlaams Blok toeschrijft aan de "aanwezigheid of de vrees van een toekomstige aanwezigheid van Magrebijnen" en de hypothese verwerpt dat het met achterstelling te maken heeft. Eerstgenoemde veronderstelling vertoont op het eerste gezicht al een aantal opvallende nadelen, schrijft hij, en die worden bevestigd door een onderzoek op wijkniveau van recente verkiezingsuitslagen in het district Antwerpen. De mate van concentratie van migranten in een wijk biedt geen afdoende verklaring voor de electorale successen van het Vlaams Blok. Een meer aanvaardbare hypothese is volgens de auteur dat er een samenhang bestaat tussen de resultaten van het Vlaams Blok en de situatie van kansarmoede die deze wijken kenmerkt.

Maar met het aanduiden van deze depriverende kenmerken van de wijken is geen volledige verklaring gebracht voor het stemgedrag van de bevolking. Andere wijkkenmerken moeten ingebracht worden, maar ze zijn niet voorradig. Daarenboven moeten de contextuele variabelen natuurlijk aangevuld worden met de kenmerken van de individuele kiezer, teneinde de beruchte "ecologische fout" te vermijden. Het is namelijk niet omdat het Vlaams Blok beter

scoort in kansarme wijken, dat die stemmen ook van de kansarmen in die wijken komen.

Daarbij zijn verkiezingsuitslagen óók een vorm van opiniepeiling. Het enige probleem is, dat we niet weten wát er juist gepeild wordt. Een stem voor het Vlaams Blok is met andere woorden niet noodzakelijk uitdrukking van een racistische of xenofobe houding. Billiet, Carton en Huys helpen ons aan een stuk van het antwoord. Ze hebben uitdrukkelijk naar de bronnen van xenofobie gezocht, via een bevraging van de opinies van een representatief staal van de bevolking. In een analyse op het niveau van individuen, verschuift de schijnwerper natuurlijk naar andere elementen dan die door Swyngedouw werden aangehaald, alhoewel. "Een belangrijke bron van xenofobie vindt men in een combinatie van de volgende kenmerken: geen algemeen vormend onderwijs, lage welstand, wonen in de nabijheid van Moslims en in een hogere leeftijdsgroep zitten" schrijven ze. Bijkomende kenmerken die de xenofobie in de hand werken, zijn een gevoel van maatschappelijke machteloosheid, gebrekkige sociale contacten en het ontbreken van aangename ervaringen met migranten. Daarmee geven ze een zeer specifieke opsomming van de belangrijkste factoren en de samenhang daartussen waarop het beleid zou moeten inspelen, althans wanneer het haar bedoeling is om iets te doen aan de samenlevingsproblemen tussen autochtonen en allochtonen.

Uit het onderzoek van Jaak Billiet, Ann Carton en Rik Huys wordt zeer duidelijk dat een serieus integratie- (of inpassings)beleid voor migranten enkel kan gevoerd worden binnen het kader van een algemeen minderhedenbeleid. Daarin zouden centraal moeten staan: de verbetering van de welvaart van achtergestelde groepen, het verbeteren van de leefomgeving in de achtergestelde buurten, de verbetering van het onderwijspeil en van de onderwijsinhoud, het stimuleren en ontwikkelen van (lokale) integratiemogelijkheden.

Ook in Louckx' overzicht van de verschillende organisatorische processen die werkzaam zijn binnen de

gezondheidszorg voor allochtonen wordt het inzicht geformuleerd dat "de meeste cliënten tot de lagere socio-economische categorieën behoren" en dat ook binnen de autochtone bevolking deze categorieën het moeilijker hebben om aansluiting te vinden bij het gangbare hulpverleningsaanbod". Wanneer men Louckx' bijdrage door deze klasse-bril (her)leest, kan men het begrip "allochtonen" vervangen door "kansarme autochtonen", zonder dat de analyse aan kracht inboet. Wedden? "In ons overzicht van de gezondheidszorg voor kansarmen in Vlaanderen duiken (...) steeds drie grote problemen op: de nood aan meer kennis inzake hun cultuur, de behoefte aan meer vaardigheid in het omgaan met kansarmen en de vraag naar een attitude-verandering ten aanzien van deze laatsten."

In de bijdrage van Christel Grieten en Lieven Denolf worden de krachtlijnen van een minderhedenbeleid aangedragen voor wat de arbeidsmarkt betreft. Uitgangspunt is de achterstand van etnische minderheden op de arbeidsmarkt. Deze heeft een bestendig karakter en vormt een schakel in een vicieuze cirkel met andere domeinen als inkomen, huisvesting en onderwijs. Om die cirkel te doorbreken moet de overheid een beleid van positieve actie voeren, volgens het model van de Canadese "Employment Equity Act". Daarin worden verschillende groepen met een achterstandspositie op de arbeidsmarkt tegelijk aangepakt. Dit heeft verschillende voordelen. Ten eerste wordt de actie ten voordele van groepen die maatschappelijk minder goed in de markt liggen, gekoppeld aan die voor groepen die minder bevooroordeeld bekeken worden. Afgezien van de voordelen inzake implementering, beantwoordt dit volgens de auteurs aan de eis van "discreet beleid", nodig om te vermijden dat ongenoegen met racistische ondertoon ontstaat, wat door sommigen al té gemakkelijk kan uitgebuit worden. Ten tweede kan zó de vakbeweging als bondgenoot geworven worden. Daardoor kan "positieve actie" in de sociale overlegstructuur aangekaart worden, wat nog altijd het juridisch kanaal bij uitstek is voor deze aangelegenheden.

Dit betekent evenwel niet dat het hele migrantenbeleid mag opgaan in een algemeen minderhedenbeleid. Het kan wellicht gebruik maken van de dynamiek van een algemeen minderhedenbeleid, maar een belangrijk gedeelte ervan moet institutioneel én beleidsmatig zelfstandig blijven en verder uitgewerkt worden.

Ondanks het belang van gelijke economische en sociale kansen, mag de juridische dimensie niet uit het oog verloren worden wanneer we het over gelijkberechtiging tussen de verschillende bevolkingsgroepen in België hebben. Herwig Verschueren constateert dat gelijkberechtiging en nationaliteit steeds meer worden ontkoppeld, zowel op internationaal als op Europees vlak. Ondanks de juridisch-instrumentalistische en politiek-electorale voordelen van deze weg, dreigt een volledige juridische integratie via de nationaliteitsverwerving achterhaald te raken. "De andere weg, die van integratie via een herdefiniëring van het burgerschapsbegrip in een niet-nationalistisch perspectief, sluit beter aan bij de onomkeerbare mundialisering en europeanisering van het maatschappelijk en economisch leven." Bij de bepaling van de rechtspositie van vreemdelingen die duurzaam in het land verblijven, moet met andere woorden niet de precieze afweging van rechten en plichten als uitgangspunt worden genomen, maar wel de principiële gelijkberechtiging.

De stem van de migranten zelf komt in een wetenschappelijke publicatie als deze vrijwel nooit aan bod, behoudens dan als materiaal dat voor onderzoek verzameld werd. We zijn blij dat in dit nummer al een stap verder kon gezet worden. Marco Martiniello heeft het lot van de eigen Italiaanse migrantengemeenschap als voorwerp genomen voor een sociologische doorlichting, die hij besluit met een zeer toepasselijk citaat uit de préhistorie van het migrantenonderzoek in België. "Sociologisch is 'vreemdeling', hij die zich niet beschouwt als deel van een bepaald milieu en ook niet als dusdanig wordt gezien. De immigrant is vreemdeling in het land van ontvangst, zolang hij én de anderen niet

vergeten dat er een tijd was dat hij geen deel uitmaakte van dat milieu."

BIBLIOGRAFIE

MARTENS, A. (1973), *25 jaar Wegwerparbeiders. Het Belgisch Immigratiebeleid na 1945*. Sociologisch Onderzoeksinstituut, Leuven.

PENNINX, R. (1988), *Minderheidsvorming en emancipatie*. Samsom, Alphen aan den Rijn: 28-44.

SIERENS, C.S. & VERLOT, M. (1989), Migranten of etnische minderheden? Naar een leidraad in terminologische Babel, in: *Bareel*, 12(46): 22-26.

ZOLBERG, A.R. (1989), The Next Waves: Migration Theory for a Changing World, in: *International Migration Review*, 23(3): 403-404.

